

Zkracování pracovní doby a rostoucí hodnota volného času je nespornou skutečností ve vývoji industriálně rozvinutých společností kapitalismu a socialismu. Máme zde co dělat s jevem, který je třeba zkoumat především ve dvou rovinách:

- a) jako součást procesu rozvoje techniky vyspělé společnosti,
- b) obdoby a odlišnosti tohoto procesu a jeho důsledků v zemích s různým společenským zřízením.

Jakými objektivními faktory je tento proces uváděn do pohybu? Nejsilněji působí přinejmenším dva činitelé:

1. Sám rozvoj moderní techniky, který

- a) umožňuje zkrácení pracovní doby,
- b) vytváří nový druh únavy pracovní síly, nárokuje si větší odpočinek (otevřená otázka pro komplexní výzkum lékařů, sociologů, psychologů: klasifikace různých druhů únavy a charakteristika adekvátního odpočinku — co do množství i typu),
- c) vyžaduje postupně i vybavenější pracovní sílu.

2. Růst životní úrovně, jež na určitém stupni vyvolává tlak na růst volného času, který se stává *conditio sine qua non* její realizace (člověk, vybavený televizorem, autem, chatou, s možností navštěvovat kino, divadlo, jet na dovolenou k moři či na hory etc., potřebuje také určité množství času, aby dosaženou životní úroveň mohl „vychutnat“).

Společnost je tedy nucena volit:

- a) kdy dá přednost zkracování pracovní doby před rychlejším růstem životní úrovně,
- b) která je optimální varianta z daných 4 možností — zkrátit pracovní dobu: každodenní
týdenní
roční
životní (prodloužením školní docházky nebo snížením věkové hranice

pro ukončení profesionální aktivity).

Tato „volba“ je zároveň výrazem určité objektivně rozporné situace; každé zkrácení pracovní doby vyvolává určitou retardaci v tempu růstu životní úrovně a zároveň je i stimulem větších nároků na konzum.

* * *

Stejně reálný proces jako zkracování pracovní doby je i růst lidských nároků a potřeb. Necháváme zatím stranou bližší charakteristiku tohoto složitého a rozporného procesu, v němž dochází jak k utváření a kultivaci skutečných lidských potřeb, tak k vytváření pseudopotřeb, v čemž se vyvíjí potřeby jak individua, tak společnosti, jež zdaleka nejsou identické, ba naopak míra jejich odlišnosti může vyvolat i konfliktní situace.

Společným jmenovatelem tohoto procesu je skutečnost, platící jak v makrorozměrech celé společnosti, tak v mikrorozměrech života individua; čím více jsou uspokojovány elementární potřeby reprodukce lidského rodu a člověka, tím více je realizace potřeb, jdoucích nad toto elementární niveau, náročná také na čas. Naše potřeby mohou růst bez konce, jejich realizace je však vždy limitována, i časově. Den má jen 24 hodin.

V porovnání těchto dvou paralelních procesů, tj. zkracování pracovní doby a proměňování sféry potřeb, je patrné i klíč k ozřejmění na první pohled absurdní situace: spolu se zkracováním pracovní doby roste pocit „časové tísně“. Pociť, který lze vysvětlit jen v této zcela *konkrétní relaci* ke sféře potřeb i nenaplněných. Neboť nerealizovaná potřeba není ještě nereálná. Ona vstupuje do lidského života jako sen, přání, stimul, nespokojenost, závist i nenávisť, v nejpestřejší škále podob. Uskutečněné potřeby vcházejí jako opakující se nároky do našeho každodenního života, některé se proměňují v nové povinnosti.

Jean Fourastié uvádí neobyčejně zajímavý fakt, který má potvrzený řadou empirických šetření.

„Zeptáme-li se hlavy domácnosti, jež má určitý příjem (jeho výše může být jakákoliv), který označím jako 100, co nezbytně potřebuje k uspokojení potřeb své domácnosti, udá číslo vyšší než 100, ale nepříliš vyšší, jež osciluje mezi 110 u velmi moudrých a 150 u nejambicióznějších, s průměrem pohybujícím se okolo 125 nebo 130. Člověk by mohl mít dojem, že by stačilo zvětšit koupěschopnost domácnosti o 30 %, aby došlo k saturaci, aby nastala situace dostatku.

Bohužel, není tomu tak, neboť výsledky anket zůstávají stejné, ať se obrátíme na domácnosti, jejichž úroveň příjmu je 130, 160 či 300 až 500. Zejména bylo zjištěno, že stačilo období v průměru 2 let k tomu, aby rodinná buňka, jež si zvýšila životní niveau z velmi nízké úrovně, přijala za své normy svého nového niveau a označila je, jestliže ne za nedostačující, tedy při nejmenším za nižší než své normální nároky na spotřebu.“¹

Zajisté nelze tvrdit, že je zanedbatelný detail, zda má někdo příjem 600 franků měsíčně či několik tisíc [podle *Bulletin statistique et études économiques* 1960 dvě třetiny francouzských pracujících nevydělají více než 58 000 starých franků (= 580 nových) měsíčně a polovina z nich nevydělá více než 39 000 starých franků (= 390 nových)].

Nicméně zůstává tento jev, který sami můžeme vytušit z každodenní zkušenosti, který se však u Fourastié-a objevuje jako exaktně kvantifikovaný fakt, hodným pozoru, a navozuje otázku, zda podobné vazby neplatí i pro čas.

Ani zde nelze zanedbat různou objektivní situaci v časové struktuře dne, týdne, u různých společenských a věkových skupin. Skupiny mimo produktivní věk — mládež a starší lidé, u nichž lze předpokládat, že jejich časová bilance z hlediska množství volného času bude patrně lepší než u lidí v produktivním věku; zaměstnaný muž, zaměstnaná žena, rodina, v níž oba partneři pracují a mají jedno

či několik dětí (malých či větších), ve všech těchto skupinách bude jistě různá časová struktura dne, variující především podle míry pracovních, společenských a rodinných závazků a povinností.

Zůstává však otázka, zda ve všech (či jen v některých) těchto variantách působí i onen obecný vztah rychlejšího růstu potřeb než možností jejich uspokojení i co do času. Zajímavé jsou v tomto směru zkušenosti z některých výzkumů, jež ukazují, že lidé ve své většině podceňují množství volného času, jež mají k dispozici.² Vysvětlením této tendence může být právě rozpor mezi růstem potřeb a determinovanými možnostmi jejich realizace.

Bylo by tedy více než sporné pokoušet se vysvětlit onen dnešní pocit „časové tísně“ srovnáváním s minulostí, jež jakoby byla idylou, v níž lidé žili klidně, beze spěchu, zatímco my jsme generací uštvaných lidí, a to proto, že v relaci k minulosti máme méně času.

* * *

Závažnost problematiky volného času se stane ještě zřejmější zejména ve světle určitých předpovědí možného vývoje.

Francouzský ekonom a filosof Jean Fourastié v knize příznačně nazvané „40 000 hodin“ naznačuje stav, jakého by mělo být dosaženo na přelomu XX. a XXI. století ve vývoji pracovní doby.

Pracovní doba 30 hodin týdně

$$40 \text{ týdnů v roce} = 30 \times 40 = 1200 \text{ hodin ročně}$$

Školní docházka se prodlouží do 20 až 21 let a navíc, jak to odpovídá potřebám technického rozvoje, 4–5 let z věku produktivního bude věnováno studiu, „návratu do školy“. Produktivní věk potrvá do 65 let či o něco méně, tedy zhruba 40–35 let.

$35 \times 1200 = 42\,000$ hodin profesionální činnosti, jež Fourastié zaokrouhluje na 40 000 hodin.

Průměrný lidský věk se bude v této době pohybovat okolo 80 let $\times 365$ dní $\times 24$ hodin = 700 000 hodin, z nichž tedy člověk „zavěští“ práci pro společnost jen 40 000 hodin a 660 000 hodin zbývá pro ostatní jeho lidské potřeby, biologicko-

¹ Jean Fourastié: *Les 40 000 heures*, Paris 1965, str. 39.

² K. Rychtařík: *Osobní volno vojáka*, kandidátská disertační práce, str. 157 uvádí na příklad výsledky

tohoto druhu z výzkumu 6 kategorizovaných skupin. Ve všech případech 70–72 % dotázaných podcenilo množství volného času, jež má týdně k dispozici, a to o 4–7½ hodin.

fyzilogické, sociální. Po jejich uspokojení zbude patrně dosti času pro „velkou svobodu volby ve sféře lidských možností“.³

Volný čas je jednak sám determinován celou škálou jiných faktorů, jednak vystupuje také jako determinující činitel a prolíná všemi sférami společenského i individuálního života (ovlivňuje vztah k práci, model rodinného života, míru společenské angažovanosti jednotlivce, ale také proměny ve struktuře zaměstnanosti obyvatelstva — růst terciárního sektoru, strukturu konzumu etc.). Představuje tedy v moderní technicky vyspělé společnosti do značné míry autonomní jev a jako takový musí být ve své celistvosti studován. V této souvislosti lze upozornit jen na některé závažné stránky této problematiky.

V nejobecnější rovině jsou volný čas a jeho proměny nejpodstatněji ovlivněny základním vztahem práce — volný čas. Pro většinu západních koncepcí je úvaha o budoucnosti spojena s představou zkracování pracovní doby a kvantitativního růstu volného času. V této představě závažnost práce ustupuje do pozadí a veškerá váha lidského života se postupně stále více přesouvá do sféry volného času. Rozličné je pak hodnocení tohoto procesu a jeho důsledků — Fourastié je např. veliký optimista a soudí, že prodloužení školní docházky a volný čas mohou samy vyvolat „metamorfózu humanity“, rozvoj intelektuálních a uměleckých aktivit člověka. Dumazedier je daleko střízlivější v optimismu a zdůrazňuje mnohoznačný charakter tohoto procesu, v němž se volný čas může stát jak humanizujícím, tak dehumanizujícím činitelem. To je jistě reálná, ale pouze jedna z možných rovin úvah.

Pro dnešní sovětské koncepcce (Prudenskij, Petrosjan) je typické, že chápou volný čas převážně jako sféru rozšířené reprodukce pracovní síly. Jeho žádoucí a optimální využití je charakterizováno pojmy „racionální“, „efektivní“, a je spojováno především se zvyšováním kvalifikace, studiem a veřejnou činností (ačkoliv podle údajů Strumilinových právě společenská činnost — srovnávali se rok 1924—1959 u dělníků v SSSR podle počtu vynaložených hodin ročně — poklesla u mužů ze 109 na 17 hodin, u žen z 66

na 29 hodin ročně). Tyto koncepcce, jež mnohdy převažují, jsou určitým závažným, ale jednostranným pohledem ekonomů na problematiku volného času; v nich se ztrácí člověk sám, existuje převážně jako pracovní síla podřízená zájmům výroby, jež jakoby byla konečným smyslem lidské aktivity.

Marxova koncepcce vývoje vztahu práce a volného času je daleko radikálnější a staví otázky proměn samotné práce, volného času i jejich vzájemného vztahu. Tento tradiční protiklad (v němž práce vystupuje především jako vyčerpávající, často monotonní, dílčí činnost, jež je v prvé řadě prostředkem obživy, a volný čas především jako sféra odpočinku, rozptýlení a zábavy, která eventuálně dává zapomenout na těžký svět práce a jen částečně je sférou všestrannějšího rozvoje lidské osobnosti) se postupně má změnit v nové spojení tvořivé práce pro společnost, stimulující adekvátně bohatou činnost ve volném čase, jejímž smyslem není jen reprodukce člověka jako pracovní síly, ale všestranný „rozvoj lidských sil, který je sám o sobě účelem“.

Je jedním z významných úkolů marxistické sociologie volného času přispět k vyjasnění těchto nejobecnějších vývojových tendencí. Pro některé teoretiky je Marxova koncepcce utopií a otazník, který za ni stavějí, je do určité míry oprávněný, protože dnes nejsme schopni říci, jaké proměny v charakteru práce a dělby práce přinese rozvoj moderní automatizované techniky.

Odpověď tedy předpokládá studium některých základních otázek:

- a) automatizace a její možné důsledky pro změny v dělbě práce, v charakteru práce a nárocích na kvalifikační strukturu, její možnosti a hranice (také ve vztahu k stále silicímu terciárnímu sektoru),
- b) proměny ve vztahu specializace a univerzalizace člověka jak ve sféře práce, tak ve sféře volného času,
- c) společenská aktivita lidí a její role v procesu humanizace práce i volného času, role vzdělání,
- d) vývojové trendy a přesuny v zájmech lidí, hierarchii hodnot, projevující se

³ Jean Fourastié, *Les 40 000 heures*, Paris 1965, str. 12—14.

v činnostech volného času, a analýza příčin.

Otázka vyjasnění vývojových tendencí je zároveň i otázkou pojetí současných problémů. Uvedeme příklad: konstatuje se dnes často na obou stranách ve světě reálné nebezpečí převahy kulturního konzumentství, jež jistě souvisí i s rozvojem mass—medií. Tato nesporná korelace není však ještě kauzálním vysvětlením. Významnou úlohu v této souvislosti hraje sama technika a charakter práce, jež umožňují dnes spíše produkovat bohatství věcí než bohatou práci samu, jež vytvářejí typ omezeného producenta, pro kterého jak ve sféře materiálních, tak kulturních hodnot je adekvátnější konzum než tvorba.

Společnost může momentálně spíše jen mírnit tuto disproporci mezi konzumem a tvorbou — především kultivováním konzumu samého — nebo naopak ji zostřovat komerčním podbízením braku a kýče.

Zároveň však snad právě ve sféře rozvoje techniky, práce se připravují takové proměny, jež mohou postupně vytvořit situaci, která posune do centra pozornosti i samotnou tvorbu, situaci, v níž může vyrůst člověk všestranný, producent i konzument.

* * *

Proces proměn lidské práce nelze však chápat jen jako jistý automatismus, který je uváděn do pohybu pouhým rozvojem techniky. Charakter lidské práce a tím i vztah člověka k práci, to, zda se k ní staví jako ke své vlastní lidské činnosti, či naopak zda ji chápe jako něco sobě nepřátelského, je určen i jinými společenskými parametry. Na ně upozorňuje také Friedman, když hovoří o *nepřekonatelné dichotomii* dvou sfér — výkonné a organizační (tj. sféry moci a rozhodování).

Friedmann tu nadhazuje otázku přímo bytostného významu pro dnešní technicky vyspělou společnost kapitalismu i socialismu. S jejím řešením je spjat progres a humanizace lidských dějin.

Proorganizovaná moderní společnost představuje rozvětvený a komplikovaný systém, jehož základem je síť institucí a vztahů vytvářejících se v průmyslové velkovýrobě a jenž je zmnožen systémem ostatních společenských institucí a celou nadstavbovou sférou. Každý člověk má

v tomto systému určitou roli, již musí plnit, je do určité míry šroubkem, ale jen *někteří* patří zároveň do úzké vrstvy těch, kteří chod celého mechanismu řídí, usměrňují, mají kompetenci do něj zasahovat. To platí nesporně o soudobém kapitalismu. Ovšem, i v mechanismu socialistického systému zůstává faktem, že každý člověk musí plnit svoji roli „šroubku“. Avšak socialistická společnost hledá takové cesty, jež by umožnily, aby každý člen této společnosti měl reálnou možnost překonávat vlastní pozici přizpůsobené součásti systému, onoho „šroubku“, tím, že zároveň na určité úrovni bude zasahovat i do chodu celého mechanismu či jeho části.

Účastnit se v jakékoliv podobě na řízení znamená překračovat hranice, vymezené především každodenní prací, být přinucen myslet v jiných rovinách, a nejen myslet, ale i aktivně rozhodovat.

Nutnost rozhodovat pěstuje pochopení pro velmi složitý vztah myšlenky a její realizace, pro dialektiku „mnohostranných“ a bohatých myšlenek a daleko „jednostrannějších“ činů. Aktivizuje vlastní, kritický úsudek, smysl pro odpovědnost, prostě celou řadu stránek lidské osobnosti, jež překonávají negativní vlivy, vyvolávané tlakem přizpůsobení. Celá tato sféra představuje rovněž (vedle jiných konsekvencí) podstatnou součást procesu univerzalizace člověka a proměn v charakteru práce.

* * *

Vedle studia těchto základních otázek je však třeba rozvíjet především výzkum *dané skutečnosti a možných krátkodobějších vývojových tendencí* (což je pochopitelně i cesta k formování základní teoretické koncepce samé), přičemž je třeba:

a) vycházet z toho, že práce v naší společnosti nese doposud rysy odcizení a je třeba zkoumat, *zda a jak* se projevují i ve volném čase (jako příklad lze uvést nejmarkantnější vztah, vystupující jako výsledek všech výzkumů: struktura činností ve volném čase je podmíněna způsobem zapojení člověka do pracovního procesu a stupněm vzdělání — čím „chudší“ práce, tím „chudší“ i volný čas).

Patrně i u nás hledá člověk ve volném čase *kompensaci* neuspokojení z práce

(kutění, zahrádkaření, sportovní fandovství);

- b) zkoumat, jakou roli může sehrát fakt, že společnost je si „vědoma“ toho, že na jedné straně daný charakter dílčí, specializované práce vytváří jednostranného člověka, na druhé straně však bytostným rysem humanizace člověka je proces jeho univerzalizace. Je nutné spokojit se konstatováním rozporu a jeho neřešitelnosti v dnešní a blízké době, nebo existují uvnitř sféry volného času a socialistické společnosti vůbec stimuly k rozvinutí takových činností, jež otvírají i za daných podmínek cestu k větší univerzalizaci lidské osobnosti? Jakou reálnou roli může sehrát „pedagogika volného času“, jejíž možnosti jsou patrně často přeceňovány?

Vedle otázek možnosti a forem zkracování pracovní doby, změn ve struktuře doby mimopracovní (rozvoj služeb, dopravy, obchodu atd.), bylo by třeba zaměřit výzkum zejména k těmto problémům:

1. *Vliv existující nivelizace na volný čas a zpětný odraz ve vztahu k práci.* Vycházíme-li z údajů *Statistické ročenky 1963*, pak v ČSSR se asi 64,9 % platů poskytuje v rozmezí 1000–1800 Kčs. Pouze ve třech odvětvích přesahuje průměrný plat nepatrně 1500 Kčs. Tento symptomatický rys naší společnosti má svoji modifikaci i pro volný čas. Lze předpokládat, že diferenciací v nákladech pro volný čas může být minimální. (Je nezbytné, aby ve statistice, sledující osobní spotřebu, byly vyděleny jako zvláštní položka náklady na volný čas).

2. *Zařízení pro volný čas* (koupaliště, kluziště, kina, divadla, knihovny, domy kultury etc.); charakteristika jejich současného stavu z hlediska:

- a) dostatečnosti vybavení,
b) způsobu další výstavby (ve spolupráci s urbanisty) — např. stavět podobná zařízení především u závodu či v místě bydliště etc.

Zjistit, do jaké míry sama dostatečná míra moderního rekreačního, kulturního

vybavení závodu či sídliště ovlivňuje intenzitu zájmů, ev. rozvoj určitých aktivit.

3. *Víkend a dovolené.* To je zatím téma u nás minimálně zpracované, což je o to paradoxnější, že váha, kterou dnešní člověk (zejména mladý) připisuje dovolené a víkendů, je ohromná a stále roste (a patrně se projevuje i ve výši vynaložených nákladů).

Růst různých forem turistiky — domácí, zahraniční, kempingu, kultu víkendů, který je spojen s výstavbou chat, to jsou výrazné sílící tendence ve všech industriálně rozvinutých zemích. Jsou posíleny nadto neobyčejným rozvojem motorismu v posledních letech (jestliže na př. v r. 1950 mělo 10 % francouzských domácností automobil, pak dnes je to téměř 50 % — v ČSSR v současné době asi 7,7 %). Této „zákonitosti“ se zřejmě nevymyká ani ČSSR. Vývoj tohoto druhu vyvolává řadu otázek s konsekvencemi až prakticko-investiční povahy:

nutnost určité regulace výstavby chat (nebezpečí devastace krajiny), jaká rekreační zařízení budovat (polské výzkumy dokazují zajímavou korelaci — čím vyšší kvalifikace a vzdělání, tím více se preferuje individuální, neorganizovaná dovolená před kolektivní).

Vyvolává i otázky hlubší sociologické povahy:

jaké hodnoty hledá člověk v návratu do přírody (při čemž vzniká problém, že stále více lidí má prostředky k tomu, aby hledalo klid a osamění v přírodě), v cestování atd.

4. *Masová kultura.* Výsledky nejrozličnějších výzkumů upozorňují na závažnost problému „masové kultury“ v životě dnešního člověka. V žebříčku činností objevují se (v různé hierarchii) na prvních místech: sledování televize, návštěva kina, poslech radia, četba novin a časopisů — tedy zájmy a činnosti, jež bývají označovány souhrnným pojmem „masová kultura“.⁴

Proces kulturní revoluce v socialistických zemích nelze v otázce vztahu kultury a mas ztotožňovat s prostým harmonickým rozvíjením zálib a vkusu mas ve smyslu jejich „pozdvížení“ na úroveň vyšších kulturních hodnot.

⁴ Pojem sám je velmi vágní, otevřený a také různě používaný a vysvětlovaný.

Nelze jej také odtrhávat od určitého světového proudu (typického opět pro technicky rozvinuté země) demokratizace a zmasovění kultury, byť na obou stranách má tento proces své podstatné specifčnosti. Má však také určité společné rysy, v nichž nejvýrazněji vystupují:

a) souvislost s rozšiřováním sféry volného času,

b) vliv moderních technických prostředků — televize, rozhlasu, filmu, tisku (tzv. mass-media),

c) osvojování si kultury — zejména zprostředkované „mass-medií“, velmi širokými vrstvami.

Již z pouhého výčtu je zřejmá úzká spojitost s rozvojem techniky, která je jednak reálnouází rozšiřování volného času a zároveň formuje i konkrétní podobu, v níž dnes prolíná kultura do života člověka.

Opět i zde frapantně vystupuje jako typický fenomén těchto desetiletí „masovost“. Kultura různé podoby a niveau se stává rozličnými způsoby, nejčastěji však prostřednictvím mass-medií, součástí každodennosti. S touto skutečností se otevírá celá řada zcela nových problémů. Zůstávají hodnoty uměleckých děl, hodnoty určitých kulturních zážitků nezměněné, zmocňují-li se jich masy?

Změní-li Mona Lisa svoji originální jedinečnost vystavenou v prostředí umocňujícím estetické hodnoty, emocionální vliv na diváka, na reprodukční podobu snadno dosažitelnou, zůstává její umělecká hodnota pro konzumenta stejně vzrušující? Je takové masové přetlumočení uměleckého díla adekvátní, nesnižuje spíše jeho hodnotu na úroveň určité svébytné umělecké „informace“?

Jak působí sama existence mass-medií na vývoj a úroveň kultury? Francouzský sociolog Edgar Morin je toho názoru, že masová kultura směřuje k průměru.

Již pouhým faktem, že je určena ohromně širokým vrstvám, je zároveň poutána mnoha ohledy; a právě naopak, protože ji konzumují masy lidí, skrývá v sobě nebezpečí určité uniformity myšlení, vkusu. Pochopitelně, že je důležité, na jaké úrovni

se tento proces odehrává, ale bez ohledu na obsah je v samotné podstatě mass-medií tento atributivní rys, který také umožňuje určitou manipulaci s člověkem.

„Zprůměrnění“ masové kultury souvisí zřejmě také s tou skutečností, že masová kultura se vlastně do určité míry „vyrábí“. Kulturní průmysl existuje nejen na Západě, ale právě tak i u nás. To znamená pro samotný charakter kultury, která se stává „výrobek“ či „produkt“ sui generis, mnoho. Předně její tvůrci jsou skutečnými „tvůrci“ jen zčásti; aby výrobek v podobě filmu, rozhlasového či televizního pořadu byl zhotoven, na tom se podílí značná část ne-tvůrčích ne-uměleckých pracovníků. Výsledek je značně depersonalizován a je i v této sféře výsledkem rozdělené práce. I pro kulturní průmysl platí určité ekonomické principy, které platí v průmyslu obecně. V socialistických zemích je sice tento moment nersrovnatelně méně akcentován než v kulturní industrii Západu, kde zejména princip zisku je přece jen dominující hledisko.⁵

Jakou roli — či spíše by bylo správné mluvit v plurálu — jaké role plní masová kultura v denním životě člověka? Jistě lze označit masovou kulturu za zdroj informace, populárně vědeckých poznatků, zábavy, estetických hodnot. Do jaké míry spoluvytváří i etické normy každodenního života? Zdá se, že zejména mladí lidé nacházejí zde své velmi pozemské a často i problematické vzory a ideály.⁶ V tomto smyslu masová kultura zastupuje do určité míry náboženství a podílí se patrně i na procesu odumírání jeho vlivu.

Teprve v poslední době začíná se u nás brát masová kultura na vědomí jako určitý svébytný kulturní proud s vlastní naprosto specifickou problematikou, s kterým se nelze vyrovnat z pozice jakéhosi aristokratismu ducha, interpretujícího masovou kulturu jako kýč či jako opium lidu. Masová kultura představuje dnes nejrozšířenější cestu kultury k lidem; byť její podoba je velmi rozporná, je zároveň nejreálnějším nástrojem růstu kulturní úrovně mas.

⁵ Tuto skutečnost respektuje i Merin, který konstatuje, že v „státním systému“, jak nazývá socialismus, je profit na druhém místě a tvůrčí možnosti autorů jsou daleko větší než v kapitalistickém

systému. E. Morin, cit. dílo, str. 31.

⁶ V rozhlasovém pořadu z 1. 8. 1964 říká žákyně 7. tř. z Olomouce: „Já bych psala o K. Gottovi celý den, ale nevím co.“

5. *Sport*, kde se s určitou mírou speci-
fičnosti reprodukuje jako nejcharakteristič-
tější soudobý rys vztah „tvůrce a konz-
umenta“. Na jedné straně špičkoví spor-
tovci, jejichž výkony se rok od roku po-
souvají do fantastičtějších rovin, na druhé
straně sportovní divák. Nepředstavují oba
dva — špičkový sportovec i divák — dva
póly odcizeného vztahu? Sportovec dosa-
huje svých výkonů za cenu absolutního
obětování se, za cenu podřízení celého své-
ho života nárokům maximálních výkonů
— konec sportovní kariéry otevírá pro-
pastné problémy a vnucuje otázku po dů-
vodech a smyslu takové oběti. Co nachází
divák ve své iluzorní spoluúčasti ve hře,
soutěži? Vzrušení, jež je přerušeno každ-
denního života s dominantou často ne-
vzrušivé práce? Uvolnění z pout norem
běžných lidských vztahů? Iluzi aktivity,
právo na vlastní názor s možností jej svo-
bodně „vykřičet“ před světem? Pocit druž-
by, přátelství, nespoutaný žádnými jinými
svazky a závazky? Zde se otevírá celá řada
krajně zajímavých otázek, poukazujících na
širší souvislosti mezi sportem a celkovým
postavením člověka v soudobé společnosti.
Základní otázkou zůstává, jak dosáhnout
toho, aby sport hrál v každodenním životě
člověka roli aktivní činnosti.

6. *Manuální práce* nejružnějšího druhu
— kutění, zahrádkářství, kterou naše a
sovětské výzkumy většinou ani nezachy-
cují ve struktuře činnosti volného času,
představují v západních výzkumech časově
velkou položku. Dumazedier na základě
evropského výzkumu dokazuje, že záliba
v manuální práci je velmi rozšířená a je
vlastní jak dělnické třídě, tak zaměstnan-
cům — v kapitalismu jako v socialismu.
Vysvětlení není jen v užitku, který taková
záliba přináší. Zdá se, že v této zcela ne-
filosoficky vypadající oblasti se řeší určitá
problematika nadhozená Hegelem a Mar-
xem. Člověk hledá bezprostřednější styk
s přírodou, chce ji formovat dotykem
svých rukou, sám ji přetvářet ve věc, kte-
rá mu má sloužit. Moderní člověk je stále
více v pozici Hegelova pána, jehož panství
je zprostředkováno otrokem, který má
přímý styk s přírodou, pán pak má jen
požitky otrokem zprostředkované. To je
určitý model, kterému do značné míry od-
povídá situace dnešního člověka ve vztah-
u k přírodě, kde místo raba funguje
stroj. Člověk hledá cesty k navázání no-

vých kontaktů s přírodou, jež by mu
umožnily „návrat“ k přírodě, překonání
odcizením poznamenaných vztahů.

7. *Jaké sociální vazby vznikají ve spo-
jitosti s volným časem?* Tenduje člověk
ke kolektivnímu užívání volného času, či
naopak převažuje touha být sám či v in-
timním svazku rodiny? Táhne k tomu trá-
vit i chvíle po práci se svými spolupracov-
níky (kde je vztah vždy poznamenán urči-
tou pracovní hierarchizací) či naopak?
Například elementární anketový průzkum
v několika závodech chemického průmyslu
odpovídá až překvapivě jednoznačně: lidé
po práci chtějí být v drtivé většině jen se
svou rodinou, a mají-li přátele, pak niko-
liv z pracoviště. V žádném případě nelze
se patrně ztotožnit s jednoduchými před-
stavami o stále vzrůstající touze socia-
listického člověka po životě v kolektivu,
nemluvě o tom, že je vůbec otázka, zda
pro člověka, který je ve své práci v kon-
taktu s řadou lidí, musí na ně reagovat,
přizpůsobovat se, je únosné a žádoucí, aby
i po práci se pohyboval dále v kolektivu,
a dokonce ve stejné kolektivu jako
v práci.

* * *

V analýze volného času se setkáváme
v nové situaci s problémem, který sice
sám není nový, ale v tak naléhavé a zej-
ména všestranně se rozvíjející podobě
v dějinách doposud neexistoval — a to je
masovost. Je to symptomatický rys sou-
dobé společnosti, jehož specifická váha
vzrůstá zejména ve vývoji socialistické
společnosti. Jestliže tento proces probíhá
v kapitalismu na bázi technického pokroku
a určité demokratizace společností, pak
v socialismu je jeho výchozí báze daleko
širší. Spolu se stíráním třídních diferencí
realizuje se tendence všestranné emanci-
pace mas. V každém případě vyvolává
tento proces zcela nové otázky, z nichž
některé jsou obdobné v obou společen-
ských systémech.

Nejcitlivější (i z hlediska každodenního
života) je problém určitého „posunu hod-
not“, jak už jsme naznačili v souvislosti
s tzv. masovou kulturou. Mutatis mutandis
to platí i o jiných sférách. Masová invaze
do přírody již předem vylučuje, aby člo-
věk nalezl, co hledá: klidné splnění s pří-
rodou, uvolnění, nerušené vnímání její
krásy atd. Vylučuje tedy zmasovení mož-
nost dosáhnout cíle v jeho vytčené, tj.

ideální podobě? Jaký zaujmout postoj k této skutečnosti? Znovu opakujeme, že aristokratismus není patrně adekvátním stanoviskem; jediné „zmasovění“ je způsob (a jak je vidět velmi rozporuplně se vyvíjející), jak si mohou masy osvojit určité hodnoty.

Uvedené problémy (zdaleka nereprezentují všechny jevy a procesy, jež v souvislosti s volným časem je nutno zkoumat) naznačují cestu, kterou by se mělo dnes ubírat studium otázek volného času.

Tak lze vytvořit i předpoklady pro určité krátkodobější previze, jež by měly ve svém úhrnu odpovědět na otázky: jaká bude dynamika uvnitř sféry volného času, jaké hodnoty volného času bude člověk v této společnosti preferovat? Jak a v čem se projeví skutečnost, že jde o člověka socialistické společnosti?

Pro určitou představu lze uvést jako příklad dynamiku v zájmech a činnostech volného času v letech 1950—1960 ve Francii dle J. Dumazediera, který hovoří o tomto období jako o období proměny kulturních zájmů a charakterizuje je těmito znaky:

- růst automobilismu,
- růst trávení dovolené městského obyvatelstva mimo město a v cizině,
- růst kempingu,
- enormní vzrůst rybaření.

Zůstávají jako silné zájmy kutění, zahrádkaření, růst počtu televizních aparátů

a sledování televizních programů, růst prodeje knih do kapsy.

Zároveň upozorňuje na neobyčejně zajímavý proces — dochází k nové iniciativě a oživení činnosti různých společenských a kulturních organizací (včetně církve), jež reagují na výrazné zhodnocování volného času v životě dnešního člověka.

Jakýkoliv pokus o previzi implikuje ovšem velmi závažné teoretické i metodologické otázky. Jaký je „ideální“ model života člověka ve volném čase v socialistické společnosti?

Které činnosti a zájmy chceme preferovat (a také zasahovat ve smyslu vytváření podmínek pro jejich preferenci) a naopak, a proč? Do jaké míry budou v souladu či rozporu nároky a potřeby společnosti a jednotlivce? Jak vůbec zkoumat a stanovit tyto potřeby a jejich možný vývoj?

Jak dosáhnout toho, aby tři základní funkce, které má volný čas v životě člověka — odpočinek, zábava, rozvoj osobnosti — byly v určité, event. optimální rovnováze?

To jsou otázky, které bude třeba řešit, chceme-li se pokusit o vypracování dynamického modelu života socialistického člověka ve volném čase, který by respektoval rozpornou dialektiku zájmů a potřeb společnosti a jednotlivce.